

1. Kratak prikaz razvitka ekstra- i paralingvističkih znakova u komunikaciji

Postoje dva temeljna dokaza koji govore u prilog tezi da je neverbalni kod stariji od verbalnoga (jezičnoga). Prvi je dokaz mjerenje kapaciteta čovjekovih osjetila koje je pokazalo da je vizualni kod većega kapaciteta od akustičnoga, koji je u neverbalnoj komunikaciji sekundaran, tj. popratan. Drugi dokaz pružili su biolozi (usp. Aitchison 1991.) koji su životinje pokušavali učiti govoriti, ali čak ni najrazvijeniji majmuni nisu to mogli jer im govorni organi nisu razvijeni kao čovjeku. Međutim, ovi čovjekoliki majmuni mogli su lako naučiti simbolični gestovni jezik, što je očit dokaz da je neverbalna komunikacija nastala prije govorne, odnosno da je prirođena svim živim stvorovima pa tako i čovjeku.

Neverbalni kod temelji se na tri najjača kanala: vizualnom, taktilnom i popratnom akustičnom. Stoga su jedinice neverbalnoga koda – geste – primarno kinetički znakovi, a znanost koja ih proučava zove se **kinezika**. Ovaj naziv dugujemo Birdwhistellu koji je tako naslovio svoju knjigu 1952. godine. Hrvatski lingvist Petar Guberina iste je godine napisao knjigu pod naslovom *Zvuk i pokret u jeziku* u kojoj je izložio tezu o primatu pokreta u komunikaciji. Pokret je u počecima ljudske komunikacije bio popraćen onomatopejskim zvukom (ne glasom!), a tako je ostalo do danas u neverbalnoj komunikaciji. Osim pojma geste, u kinezici je neophodno izdvojiti *deiksu* kao način ukazivanja (neverbalnog i verbalnog) na entitet u prostoru. Ukazivanje je obično binarno (dvostruko) jer postoji lijeva i desna strana, prednja i stražnja strana te gornja i donja strana govornikova kuta gledanja. To je ujedno i osnovna gramatika snalaženja u prostoru (usp. Krawczyk-Tyrpa). S prostorom su povezani i tzv. *proksemični znakovi* (usp. Hall 1973.) koji pokazuju modele čovjekove organizacije prostora i vremena u pojedinoj kulturi.

Drugi vrlo važan kanal u komunikaciji je taktilni kanal. L.E. Kauffman (1971.) nazvao je znanost o taktilnim znakovima **tacezikom**. U komunikaciji dodir igra važnu ulogu (usp. npr. rukovanje, pljeskanje, glađenje, tapšanje po ramenu i sl.). Postoje kulture u kojima se komunikatori dodiruju više i radije (tzv. tople kulture prema McLuhanu) te one gdje se smatra da je dodir dopušten samo u intimnim situacijama (hladne kulture) i tamo je dodir uglavnom povezan sa spolnošću. Danas je posebno vidljiv sukob tih kultura (npr. anglosaksonskih hladnih i slavenskih toplih). U potonjima dodir znači prijateljstvo, a ne isključivo intimu. Međutim, kad se nepoznate osobe slučajno dodirnu na

javnome mjestu (npr. u autobusu, tramvaju, prodavaonici), u obje se kulture ispričavaju jedna drugoj, što znači da je dodir u oba tipa kultura poželjan samo među dobro poznatim osobama. Dodir jest iskaz pozitivnih emocija (ako izuzmemo emotivno negativni dodir u tuči, pljuskanju ili spolnom nasilju) i zato ga kao znak ljubavi i prijateljstva rabe samo osobe koje se poznaju i žele dobro jedna drugoj. *Kulturem* dodirivanja drukčiji je u obiteljskim odnosima nego u ostalim tipovima društvenih odnosa te se razlikuje u raznim kulturama (usp. Eibe-Eibesfeldt).

Treći kanal koji se rabi u neverbalnoj komunikaciji jest zvukovni ili akustični kanal. Zvukovi koje ispuštamo usporedo s gestama također imaju svoje značenje. Ovaj kanal proučava lingvistika u okviru verbalnih znakova jer su neodvojivi od njih. Zato se zovu *paralingvistički znakovi* (usp. Kolšanskij 1973., Rot 1976.), a proučavaju se u okviru **prozodije**. To su različiti oblici *intonacije* u riječima i rečenicama, *naglasaka* unutar riječi (posebno melodijskih kao što su hrvatski akcenti u riječima) ili naglašavanja pojedine riječi u rečenici, boje glasa ili *timbra*, te uporabe različitih neartikuliranih zvukova (npr. smijeh, plač, jecanje, štucanje i sl.) kojima se izražavaju pozitivne ili negativne emocije, biološke potrebe te imitacija zvukova iz prirode i društva (tzv. *eksklamacije*). Ovakvi paralingvistički znakovi najčešće su nesvjesni i ne mogu se kontrolirati u komunikaciji. L. Pszczołowska opisuje kako boja glasa može ukazivati na zanimanje osobe i njezinu pripadnost društvenoj grupi, obrazovanost i sl. te spominje npr. kočijaše ili kolportere koji imaju hrapav glas zato što izvikuju ili viču na otvorenom prostoru pa su im glasnice povećane i nadražene. Tako parajezična pojava osim „biološke” i „individualne” može davati još i „kulturološku informaciju”. Zahvaljujući parajezičnim specifičnostima govornika obično možemo prepoznati njegovu dob i spol. Kada parajezične znakove rabimo svjesno, koristimo se imitacijom, tj. simulacijom (Pszczołowska 1974.). Tada parajezične znakove rabimo svjesno. To čini npr. glumac u kazalištu ili mi u razgovoru kada citiramo neku nama nesimpatičnu osobu i trećoj osobi prenosimo što je rekla. Paralingvistički elementi služe i u segmentaciji teksta (npr. ono što je napisano u zagradi, izgovaramo nižim ili višim tonalitetom od izricanja glavne misli).

M. Argyle napravio je razliku između paralingvističkih fenomena *vezanih uz govor* (varijacije u brzini izgovaranja dijelova riječi, naglašavanje riječi, razlike u visini glasova pri izgovoru, varijacije u intenzitetu izgovaranja dijelova riječi i rečenica u govoru) od paralingvističkih fenomena koji *ne ovise o govoru* (šumovi što su izrazom emocionalnih stanja, razlike u brzini, visini, intenzitetu izgovaranja povezanom s emocionalnim stanjima, interperso-

nalnim stavovima i individualnim obilježjima u glasu i naglašavanju (Argyle 1975:37). Prvi tip paralingvističkih fenomena zato je simboličan jer se njime namjerno izražavaju informacije o govorniku, dok je drugi tip prirodan i rabi se nenamjerno, automatski. On zato nosi informaciju samo za sugovornika, dok ga govornik nije svjestan.

Zbog svega navedenoga možemo zaključiti da je komunikacija **multidimenzionalni, multikodovni i multimedijски događaj** u kojemu sudjeluju sva čovjekova osjetila, ali najvažniji su ipak vid, sluh i dodir (Nowakowska 1979., Arndt 1987., Pintarić 2002.). B. Pavelin Lešić naziva komunikaciju **globalnim izrazom** koji se neverbalno realizira *posturomimogestualnim manifestacijama* (Pavelin Lešić 2005:162), a Arndt i Jenney **intergramatikom** koja opisuje **multimodalnu komunikaciju** (Arndt&Jenney 1987:5 i 92). Ovakva semiotička znanost naziva se **pragmatika**, a kad se radi samo o opisu leksema i frazema, nju se naziva **pragmalingvistikom**.

Budućnost je pragmatike totalno komuniciranje, osvješćivanje komunikacije i svjesno vladanje nad organizmom. Da je to pravac razvoja čovjekova sporazumijevanja, možemo pokazati na primjeru razvoja mjera. Najprije su mjere za dužinu bile lakat, pedalj, palac, stopa. One nisu bile standardizirane, svaki ih je čovjek mjerio po svojoj veličini. Danas su te mjere standardizirane kao etaloni mjera i unificirane po jedinicama. Tako će biti i s pragmatičkim jedinicama: one su danas pragmeme i pragmafrazeme kao pojedini leksemi i frazemi, a dodaju im se različiti drugi znakovi: ekstra- i paralingvistički kojima se dopunjuje značenje djelomično osviještenih pragmatičkih jedinica u konkretnoj situaciji. Cilj i budućnost pragmatike (i pragmalingvistike) bit će dakle totalna i osviještena komunikacija koja vodi do sporazumijevanja bez govora, telepatijom, psi-energijom i subperceptivnim jedinicama.

2. Transformacija od geste do riječi – ujezikovljavanje svijeta

U svijetu i životu sve se razvija, dostiže svoj vrhunac, a nakon toga slijedi pad, rasap, disolucija, smrt. Od te opće zakonitosti nije izuzet ni jezik.

Danas se smatra riješenom dvojba počinje li ljudska komunikacija djelom ili riječju. Naime, antropološka istraživanja vrlo su uvjerljivo dokazala da se jezik kao komunikacija počinje razvijati s *homo erectusom*. On se sporazumijevao kinetičkim ili gestovnim jezikom pomoću kojega se uspješnije snalazio u svojoj negostoljubivoj okolini. Taj prvotni jezik predstavljao je skup za ravanje pojedinačnim i grupnim aktivnostima, kao i za izražavanje vlastitih iskustava, što je doprinijelo njegovoj daljoj socijalizaciji.

Stalnim razmjenama i usuglašavanjem različitih iskustava u dužim razdobljima dolazi do standardizacije i kodifikacije kinetičkoga jezika u 6 pragmatičkih deiktičkih relacija: *ispred* – *iza* govornika, *iznad* – *ispod* govornika te *desno* – *lijevo* od govornika (usp. Krawczyk-Tyrpa 1987). Naravno, sve su se te pojave ostvarivale preko genetskoga koda, tj. neosviješteno.

Drugo je bitno pitanje **kako** se ta gestovna koordinacija pokreta transformirala u riječi. Cijela se preoblika gesta (neverbalnoga koda) u riječi (verbalnoga koda) odvijala u četiri etape.

U prvoj su etapi i zvukovi bili sastavni dio kinetičke komunikacije. To su bili krikovi ljutnje, veselja ili straha koji nisu još bili standardiziranim i osviještenim znakovima, nego sinkretičkim izrazom konkretne situacije.

Imitacijom zvukova iz prirode pomalo se u procesu socijalizacije najznačajniji elementi zvukovnog izražavanja formiraju kao ilustracije koje podupiru kinetičke znakove. Tako se dolazi do samoformiranja artikuliranih glasovnih oblika.

Na trećoj etapi toga transformiranja geste u riječ verbalni formanti zvukova pretvaraju se u standardizirane gramatičke **premorfeme** čovjekova govora. Hrvatski jezikoslovac Dragutin Boranić pokazao je kako su se stvarale onomatopejske riječi na temelju slušanja životinjskih glasanja. Na ovoj etapi glasovni elementi počinju nadvladavati kinetičke, sve dok nije došlo do potpunoga oslobađanja od geste, što je na kraju rezultiralo punom transformacijom neverbalnoga koda u verbalni, tj. geste u riječ.

Bila je to posljednja, četvrta etapa u razvoju jezika, u kojoj prevladava temporalna komponenta i jezik postaje linearno nizanje glasova u više jezične jedinice – riječi i frazeme – za koje je potreban vremenski slijed.

Od tada se ubrzano razvijaju novi kodovi kojima se bilježi govor. To su pismoslovni i tiskoslovni znakovi kao načini spacijalnoga (prostornog) i trajnog bilježenja temporalnoga koda (govora).

Iz ovoga je vidljivo da se sve jezične preobrazbe događaju u prožimanju s tehnološkim dostignućima (kreda, olovka, strojni tisak, gramofon, magnetofon, radio, televizija, računalo). Zatim se sa znanstvenim otkrićima i duhovnim utjecajima dalje unaprjeđuju lingvističke spoznaje o jeziku i svjesnoj komunikaciji (razvoj gramatike, afirmacija semantike i pragmatike, razvoj jezičnih jedinica od leksema do metaforema i frazema), što omogućuje dalju precizaciju iskaza.

Krajnji horizont u razvoju jezika postat će **smisao** kao nematerijalna jedinica duhovnosti bez hardverskih pomagala, kada će se ljudi sporazumijevati „telepatski”, tj. bez ožičenih ili drugih posrednika.

Kada se povijesno analizira ovaj spiralni razvoj jezika u hodu od materijalnosti prema duhovnosti, taj se put može ukratko opisati ovako: u početku je čovjek u potpunosti djelovao po predodređenom genetskom kodu (neosvijesteno), zatim je vlastitim stvaralaštvom razvio jezik kao sredstvo osviještenoga sporazumijevanja u ograničenom okružju, a danas se sporazumijeva globalno otkrivajući sve preciznije kodove i mreže totalne osviještene komunikacije koja će u završnici rezultirati transformacijom jezika u dematerijalizirani izvanjezični smisao. Ujezikovljena će se misao vratiti u svoj prvotni energetski oblik koji neće biti ograničen ničim fizičkim. To naravno pretpostavlja da će se čovjek dalje razvijati i mijenjati.

3. Percepcija, opažaj ili zamjedba

Budući da je glavni zadatak ove knjige opis konkretnih pragmatičkih vrijednosti u jeziku, analizirali smo specifičnosti značenja pragmea i pragmafrazema kao jedinica pragmatike povezanih s ljudskim osjetilima.

U najširem smislu riječi pragmem je sve: i djelo i refleksija o djelu. U tom najširem kontekstu Tadeusz Kotarbiński je u svojoj *Abecedi praktičnosti* iz 1972. godine pragmatiku nazvao prakseologijom, a praksu oblikom svjesnog djelovanja radi postizanja kvalitetnijeg života čovjeka.

Za razliku od tog širokog shvaćanja pragmatike, lingvisti ju stavljaju u okružje jezikoslovnosti pa ju najčešće nazivaju pragmalingvistikom. Bit je pragmalingvistike proučavanje kako su transformacijom gesta nastale riječi i što te pragmatizirane riječi znače. One označuju motiviranje, moduliranje, dramaturgiranje, uvjeravanje, emocionalni intenzitet. Aleksy Awdiejew smatra da se riječima uz njihovo leksičko značenje pridodaje i pragmatičko značenje emotivnosti, modalnosti i ilokucije, što po njemu čini pragmatički okvir komunikacije (Awdiejew 1983). Tome se treba pridodati još i kulturno značenje pa su pragmatičke jedinice sasvim razumljive jedino u kulturnom kontekstu.

Kako se pokazalo da je pragmatička suština riječi različita u raznih naroda i kako je uočavanje te suštine lakše postići komparativnim (analoškim i kontrastivnim) analizama, mi smo tijekom triju desetljeća provodili kontrastivnu analizu različitih tipova pragmea na korpusu poljskoga i hrvatskoga kao genetski srodnih jezika, a u manjem opsegu i na primjerima iz engleskoga jezika u vizualnoj komunikaciji.

Klasifikaciju rezultata izveli smo prema kriteriju ujezičavanja osjetilnosti (osjeta i osjetila), od geste do pragmea i pragmafrazema.

Čovjek ima pet osjetila (oko, uho, nos, usna šupljina s jezikom i zubima te koža) kojima doživljuje, osjeća, zamjećuje i spoznaje (percipira) okolinu

(polj. *zmysły* – osjetila, polj. *doznawanie; doznawać, czuć* – osjet; *osjećati, ćutjeti*). Osjet u čovjeka izaziva različite osjećaje ugone ili neugode, zato se mogu u hrvatskome iskazati istim glagolom (*osjećati*), a u poljskome jednim od osjeta (*czuć*).

U psihologiji se osjetilni organi dijele na eksteroceptore (na površini tijela), proprioceptore (kinestetski i statički osjeti tijela u mišićima, tetivama, zglobovima i unutrašnjem uhu) te na interoceptore (u unutrašnjim organima tijela) (Andrilović 1984:88). Mi smo ovu terminologiju malo prilagodili potrebama pragmatike pa smo proprioceptivna osjetila podijelili na eksteroceptore (na koži), kinemaceptore (u mišićima) i intraceptore (u unutarnjim organima tijela).

Osjet vida spoznajemo osjetilnim organom koji zovemo *oko*, rezultat djelovanja na osjetilo oka jest *gledanje, viđenje, opažanje, uočavanje, zagledavanje, virenje, zavirivanje, buljenje, piljenje* itd., čime se imenuje pozitivan ili negativan odnos prema vrsti gledanja. Gramatički se u glagola razlikuje svršeni oblik (*vidjeti, opaziti, zapaziti, zagledati se, zabuljiti se*) od nesvršenoga (*gledati, ogleđati se, opažati, uočavati, buljiti, piljiti, škiljiti*).

Osjet sluha spoznaje se osjetilom *uhom* kojim čujemo, slušamo, prislušujemo, pravimo se da ne čujemo, oglušujemo se itd. te tako imenujemo pozitivan ili negativan emotivan odnos prema vrsti slušanja. Postoji razlikovanje svršenog i nesvršenog doživljaja ovoga osjeta: *čuti – slušati, preslušati – preslušavati* te oblika koji su samo svršeni, trenutni: *začuti, poslušati, osluhnuti*. Pravi povratni glagol *slušati se* označava da sami sebe slušamo, ali može imati i značenje uzajamnoga naizmjeničnoga slušanja komunikatora. Uho je kao osjetilo na drugom mjestu po kapacitetu primanja i dekodiranja informacijskih jedinica (10^6).

Osjet mirisa/njuha spoznaje se osjetilom *nosom* kojim se može aktivno spoznavati miris (*mirišati, njušiti*) ili se može pasivno širiti miris tijela (*mirisati, namirisati se, neparfimirati se*).

Osjet okusa stvara se u *usnoj šupljini* u kojoj se *jezikom, nepcem, usnama* doživljava *gorčina, trpkost, kiselost, slatkoća* ili *bljutavost (neukusnost)*. Ovi su doživljaji međusobno u suprotnostima tipa: *kiselo – slatko, gorko – slatko*, a trpkost nema suprotnoga osjeta. Osim ovih osjeta postoji i opći osjet *slasnosti* u kojemu postoji dobar omjer okusa, za razliku od *bljutavosti* koja označuje manjak osjeta okusa, tj. nedostatak dodataka koji određuju okus (šećera, soli, octa, mirodija).

Osjet dodira spoznaje se cijelom kožom, ali ima mjesta koja su osjetljivija ili manje osjetljiva (npr. jagodice prstiju osjetljivije su od kože na leđima, do-

dirivanjem kože na vratu mogu se izazvati *žmarci* ili *srsi*, kada doživljavamo nešto uzvišeno ili nešto strašno, *koža se naježi*). Osim dodira rabi se i termin *opip* koji označuje dodir kože prstima. Vidski parnjaci *pipati* – *opipati*, *napipati* – *napipavati* razlikuju se od trajnog i trenutnog oblika *pipati* – *pipnuti*, a isti parnjaci postoje i za drugi glagol: *dirati* – *dodirivati*, *dirati* – *dirnuti*. Postoji i treći leksemni par: *dotaknuti* – *doticati*, *taknuti* – *ticati*. Često se rabi i deminutivni oblik: *pipkati*, *dirkati*.

Danas je znanost precizno izmjerila kapacitete svakoga od navedenih osjetila. Tako je konstatirano da oko može primiti 10^7 informacijskih jedinica u sekundi, zbog čega je ono naše glavno spoznajno osjetilo kojim kodiramo 80 posto informacija. Uho je drugo po jačini osjetilo u čovjeka, dok je kod nekih životinja ispred vida (npr. u netopira). Nakon ta dva osjetila druga su nam osjetila mnogo slabija, tj. naglo opada njihov informacijski kapacitet. Taj se nedostatak nadoknađuje protezama kao što su: teleskop i mikroskop za spoznavanje oku nedostupnih prostora i entiteta (dalekih ili sitnih), senzori kojima se hvata cijeli spektar svjetlosnih valova (infra- i ultra-violetnih valova), čime se proširuje čovjekovo opće polje viđenja i svijesti. Dopire se i do uvida u telepatijski rad moždanih valova (Puškin, Lurija). Čovjekova je želja da spoznaje proširi do kozmičkih razmjera kako bi odgovorio na vječno pitanje o smislu života. Iz ove se geneze vidi da se mehanizmima proširivanja i umnožavanja (tzv. polimerizacije) mijenja i usavršava genetska šifra čovjeka, naročito pomoću jezika koji se stalno razvija usporedno s čovjekovom svijesti.

Poljski naziv za opći pojam osjeta, *czucie*, u etimološkom rječniku (Borys 2007:101) definiran je glagolom *czuć* (osjećati) te se uspoređuje s dva oblika: *czuwać* (paziti, čuvati, bdjeti) i s dijalektalnim značenjima *čuti* i *smrditi*. Često se osjet poistovjećuje s osjećajem (osjećanjem), što pokazuju i slične riječi u oba jezika (polj. *czucie* i *uczucie*, *osjet* i *osjećaj*).

U hrvatskom jeziku postoje sinonimni nazivi za osjet: *oćut*, *čuvstvo*, glagoli: *ćutjeti*, *osjećati*, a u dijalektu se osjet iskazuje i metaforom sluha: *čuti* znači *čuti* uhom i *namirišati*, *osjećati miris* (što se navodi i u etimologiji poljskoga jezika). Takvo miješanje doživljaja osjeta slično je kao i miješanje boja i okusa, što se u literaturi zove sinkretizmom osjetila ili sinestezijom. To se zrcali u filozofiji i u književnosti, gdje čovjek pokazuje svoju želju za «ocjelovljenjem» (Ivanković 2007:260), tj. holističkim pristupom čovjeku i znanosti, ujedinjenjem svih umjetnosti, duha i tijela, razuma i emocija, uma i mašte itd. U češkoj je književnosti to pokrenuo Karel Teig kao projekt «poezije za pet osjetila», ali misli i šire kad kaže da «umjetnost osjetilima, instinktima govori osjećaju i duhu» (Ivanković 2007:261).

Iz ovog osnovnog uvoda proizlaze i sljedeće dvije tablice. U prvoj prikazujemo osjetila, osjete i nazive iz njih izvedenih osjećaja te naziva fizioloških stanja, a u drugoj smo tablici prikazali ukratko tri temeljna tipa percepcije: ekstra-, intra- i propriocepciju.

3.1. Tablica osjetila, osjeta, osjećaja i fizioloških stanja

OSJETILO	OSJET	OSJEĆAJ	FIZIOLOGIJA
oko	vid	prostornost, širina – visina – dužina dubina – površina	3 dimenzije
uho	sluh	jačina prije – poslije	frekvencija valova, vremenski slijed zvukova i glasova, intenzitet
nos	njuh	sviđanje – gađenje – neutralnost	miris, intenzitet
usta (jezik)	okus	slatko – slano – kiselo – trpko – ljuto – gorko	slasnost – bljutavost ugoda – neugoda, intenzitet
koža	opip	vruće – toplo – mlako – hladno – ledeno; meko – tvrdo; glatko – hrapavo	dodirivanje: pipanje, štipanje, glaćenje, masiranje udaranje
mišići	grč – atonija	snaga – slabost	stisak – opuštanje, intenzitet adrenalina
mozak	bistrina – ošamućenost	svijest – nesvijest	sinergija svih osjetila
unutarnji (proprioceptivni) organi	nutarnji osjeti: glad – sitost, bol – uroda mučnina sreća – nesreća	zdravlje – bolest	nociceptori (osjetilni 'organi')

3.2. Tablica podjele perceptivnih doživljaja

PERCEPCIJA		
<i>Ekstracepcija</i>	<i>Intracepcija</i>	<i>Subpercepcija</i>
poticaj izvana	poticaj iznutra	osjećaj jastva (ego), psiha, duša
vanjski organi	nutarnji organi	treće oko, „psihčki organ“

Sljedeća poglavlja objasniti će potanko sadržaj ovih tablica.